

Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства

*Лотюк Ольга Степанівна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
конституційного права Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

УДК 342 (477)

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації кожна розвинута держава у своїй Конституції проголошує себе правовою державою і закріплює основоположні засади громадянського суспільства. У Конституції України хоча і не використовується термін «громадянське суспільство», але певний фундамент його побудови закладений. Народ визнано джерелом влади, суб'єктом визначення характеру і змісту владних функцій, проголошено основоположні права, у тому числі визнано право всіх громадян на участь у формуванні органів державної влади, контроль за їхньою діяльністю тощо.

Від ефективності конституційно-правового механізму регулювання діяльності суб'єктів громадянського суспільства, різнобічної взаємодії вказаних суб'єктів з органами державної влади залежить дієвість інститутів громадянського суспільства, а також їх стабільність і стійкість у цілому.

В Україні відсутній чіткий механізм конституційно-правового регулювання діяльності як недержавних суб'єктів громадянського суспільства, так і їх взаємодії з органами державної влади, а саме: законодавчо визначеної чіткої та послідовної характеристики суб'єктного складу та інститутів громадянського суспільства; ефективної системи регулювання конституційно-правових відносин інститутів громадянського суспільства і державного апарата; стабільних і чітких юридичних інструментів і процедур взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави, які забезпечують баланс їх інтересів.

Проблема громадянського суспільства досліджувалась і досліджується філософами, політологами, соціологами, вченими-юристами.

Такі філософи, як Аристотель, Платон, Гоббс Т., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Монтеск'є Ш.Л., Кант І., Фергюсон А., Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх та інші розмірковували над ідеєю громадянського суспільства.

Крім того, проблеми громадянського суспільства у своїх публікаціях досліджували вчені-правознавці України: С.В. Бобровнік, О.Л. Богінч, Є.В. Бурлай, В.В. Головченко, П.Б. Євграфов, В.К. Забігайло, А.П. Заєць, Т.І. Ковальчук, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.В. Медведчук, Є.О. Назаренко, М.М. Онищенко, В.Ф. Опришко, Л.М. Павловська, П.М. Рабінович, В.Ф. Сіренко, О.Ф. Скаун, В.Г. Сокурєнко, О.В. Скрипнюк, М.В. Цвік, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та деякі інші.

Фундаментом побудови громадянського суспільства є конституційна норма. Однак вивчення конституційно-правових проблем організації й функціонування громадянського суспільства здебільшого здійснювалося в науці конституційного права шляхом дослідження такого інституту громадянського суспільства, як місцеве самоврядування. Вивченню цього інституту приділяли увагу такі вітчизняні вчені, як М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, Ю.П. Битяк, В.І. Борденюк, В.Д. Волков, М.П. Воронов, Р.К. Давидов, В.М. Кампо, В.П. Колісник, А.М. Колодій, М.І. Корнієнко, В.В. Кравченко, В.С. Куйбіда, П.М. Любченко, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, Р.С. Павловський, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, М.О. Пухтинський, П.М. Рабінович, А.О. Селіванов, С.Г. Серьогіна, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, В.Д. Яворський та ін.

Останнім часом почали з'являтися дослідження громадянського суспільства як цілісного явища, а не за окремими його інститутами у контексті конституційного права (Берченко Г.В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Берченко Григорій Валерійович; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 20 с.) У механізмі правового регулювання громадянського

суспільства задіяні норми різних галузей права, але пріоритетне місце займають конституційно-правові норми. Правові засади побудови громадянського суспільства закладені у Конституції кожної з держав навіть тоді, коли термін «громадянське суспільство» не вживається прямо, тому що, як справедливо зазначає Г.В. Берченко, більш корисним є не фіксація терміна «громадянське суспільство» в законодавчих актах, а ухвалення таких законів, які б реально допомагали громадянам самоорганізовуватися та встановлювали чіткі межі державного втручання в цей процес [1].

У Конституції України та конституціях зарубіжних держав не розкривається поняття «громадянське суспільство» і, як правило, не використовується термін громадянське суспільство. А от у Преамбулах Конституцій Литовської Республіки, Чехії, Болгарії, а також у Преамбулі старої Конституції Киргизької республіки 1993 р., яка втратила чинність, вживається термін «громадянське суспільство».

У Преамбулі Конституції Литовської Республіки, яка прийнята громадянами Литовської Республіки на референдумі 25 жовтня 1992 р., зазначено, що литовський народ, який утворив Литовську державу багато століть тому назад, який будує її правовий фундамент на Литовських Статутах і Конституціях Литовської Республіки, який століттями рішуче захищав свою свободу та незалежність, який зберігав свій дух, писемність та звичаї, який втілює природне право людини і Народу вільно жити і творити на землі своїх батьків і предків – в незалежній Литовській державі, дбаючи про національну згоду на землі Литви, прагнучи до відкритого, справедливого, гармонійного громадянського суспільства і правової держави, за волею громадян відродженої Литовської держави приймає і проголошує цю Конституцію [2]. Таким чином, у Преамбулі Конституції Литовської Республіки використовується термін «громадянське суспільство».

Переважно у Преамбулі Конституції вживаються терміни «правова держава», «громадянська згода», «народовладдя». Так, у Преамбулі Конституції Республіки Білорусь 1994 року (зі змінами і доповненнями,

прийнятими на республіканських референдумах 24 листопада 1996 р. і 17 жовтня 2004 р.) є вказівка на бажання білоруського народу забезпечити громадянську згоду, непорушні засади народовладдя і правової держави [3].

Відповідно до частини третьої ст. 1 Конституції Румунії, Румунія – це правова, демократична і соціальна держава, в якій гідність людини, права та свободи громадян, вільний розвиток людської особистості, справедливість і політичний плюралізм являють собою найвищі цінності, є гарантованими [4]. У Конституції Румунії, як і у більшості конституцій країн світу, не вживаючи на пряму термін «громадянське суспільство», законодавець закладає конституційно-правові підвалини для його побудови.

У частині другій ст. 4 Конституції Болгарії, прийнятій Великим Народним Зібранням 12 липня 1991 р. зазначається, що Республіка Болгарія гарантує життя, гідність і права особистості і створює умови для вільного розвитку людини і громадянського суспільства [5].

У п. 11 ст. 88 Конституції Киргизької республіки від 27 червня 2010 р. зазначено, що уряд забезпечує взаємодію з громадянським суспільством. Вживання терміна «громадянське суспільство» інколи не передає його суті, а радше є синонімом поняття «суспільства» взагалі. Так, у ст. 95 Конституції Киргизької республіки зазначено, що рада по відборі суддів формується з суддів і представників громадянського суспільства.

У Преамбулі Конституції Чехії від 16 грудня 1992 р. Чехія проголошується демократичною державою, заснованою на повазі до прав людини і принципах громадянського суспільства [6].

Від ефективності конституційно-правового механізму регулювання діяльності суб'єктів громадянського суспільства, різнобічної взаємодії вказаних суб'єктів з органами державної влади залежить дієвість інститутів громадянського суспільства, а також їх стабільність і стійкість у цілому.

За Конституцією, Україна є демократичною, соціальною, правовою державою; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою

діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Основний Закон України, закріплюючи права і свободи людини і громадянина, визначає невичерпність конституційних прав і свобод [7].

Згідно з Конституцією України, людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю. Її права і свободи забезпечуються, з одного боку, державою, а з іншого, – суспільством. Чим тісніше взаємодіють держава і суспільство, тим ефективніше здійснюється забезпечення прав і свобод людини. У методології категорії держава і суспільство слід розглядати як самостійні (відносно самостійні), але тісно взаємопов'язані. Якщо суспільство, як саморегулююча система, є визначальною конституантою держави, то держава має більш дієві засоби впливу на стан суспільних відносин.

Відповідно до Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012, Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства виходить, зокрема, з необхідності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, гарантії яких закріплені у фундаментальних міжнародних документах, насамперед Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідних протоколах до неї, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, інших міжнародних документах у цій сфері [8].

Стратегія виходить із розуміння громадянського суспільства та його інституцій як такого стану суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права та свободи людини і громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації.

Будь-яке суспільство, в тому числі і громадянське, перебуває у постійній динаміці, тому необхідно визнати неможливість вироблення єдиного і

статичного поняття «громадянське суспільство». Однак можливо зафіксувати соціокультурне різноманіття можливостей взаємодії у відносинах держави, суспільства й особистості.

Крім того, визнаючи наявність інститутів громадянського суспільства як його невід'ємних складових частин, слід визнати неможливість фіксації універсальної жорстко структурованої системи інститутів.

Громадянське суспільство є сферою, де протиріччя між одиничним і загальним виявляється і вирішується: інтерес окремо взятого індивіда співіснує з інтересами суспільства, за допомогою інститутів якого здійснюється взаємодія з державою.

Реалізація ідеї громадянського суспільства пов'язана з модернізацією соціальної організації людства шляхом повноцінного розвитку унікальності особистості у цілісному суспільстві завдяки використанню сучасних технологій соціальної організації.

Як справедливо зазначає В.М. Влазнев, концепція громадянського суспільства є не тільки теоретико-правовою, філософською, але й конституційно-правовою [9]. Тому вивчення громадянського суспільства доцільно здійснювати не через протиставлення громадянського суспільства і держави, а через призму механізму конституційно-правового регулювання.

Громадянське суспільство не може бути повністю саморегульованим. Академік Наан справедливо зазначав: «Будь-який прогресивний процес не може розвиватися сам по собі, його необхідно постійно підтримувати і направляти. У противному разі настає застій, а відтак регрес, який перетворює досягнення на його протилежність» [10]. За своєю юридичною природою механізм конституційно-правового регулювання є специфічним, але водночас він є частиною загального механізму правового регулювання, тому йому притаманні ознаки, які характеризують механізм правового регулювання.

У науці механізм правового регулювання визначається як взята у єдності система правових засобів, за допомогою яких забезпечується регуляторний правовий вплив на суспільні відносини (діяльність їх учасників) [11].

Механізмом правового регулювання вважають «сукупність правових засобів (норм права, правовідносин і правозастосовних актів), за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на суспільні відносини...» [12].

Крім спеціально-юридичного підходу до розуміння механізму правового регулювання, у науці теорії права існують ще соціальний та психологічний підходи. До соціального механізму дії права належать: доведення норм, приписів до загального відома; формування соціально-корисного стереотипу поведінки; соціально-правовий контроль [13]. Психологічний механізм дії права проявляється у формуванні мотивів поведінки людей [14]. Визнаючи досягнення вчених у виробленні трьох різних підходів до розуміння механізму правового регулювання, зазначимо, що, на нашу думку, доцільно об'єднати всі три підходи і визнати системний характер механізму правового регулювання.

Здатність до правового регулювання С.П. Нарикова розглядає у якості системної (системноутворюючої) ознаки правового механізму [15]. Така здатність, на думку вченої, не притаманна жодному зі складових елементів механізму правового регулювання, а виникає в результаті їх взаємодії. Дослідження механізму правового регулювання С.П. Нарикова здійснює шляхом аналізу його системних характеристик. Механізмом правового регулювання вона вважає динамічну правову систему, розвиток якої відбувається у процесі безперервних змін (функціонування), які обумовлені якостями складових його компонентів. Механізм правового регулювання вчена розглядає як складну, багаторівневу структуру, що проявляється у формі різноманітних юридичних процесів, елементи яких, хоча і є вираженням правової статичності, однак не тотожні їй [15]. На нашу думку, таке розуміння правового механізму дає змогу здійснити більш повний аналіз механізму правового регулювання.

Здатність до регулювання суспільних відносин виступає центральною характеристикою механізму правового регулювання, яка дозволяє розглядати його в якості системного утворення. Саме цю якість, на її думку, слід вважати

інтегративним, системоутворюючим фактором і якісно новою ознакою правового механізму як динамічної системи.

Системність механізму правового регулювання визначає його цілеспрямований характер, але разом з тим непередикативний, спонтанний характер. Особливості функціонування механізму права як системи обумовлені його операційною замкненістю, рефлексивністю та змінністю під впливом оточуючого середовища. Отже, структурний аспект вивчення правової дійсності як самостійного явища за своїми прогностичними можливостями полягає у різночасовому аналізі зв'язків, які виникають у процесі її функціонування.

Число і характеристики компонентів, які складають правовий механізм, не є постійними величинами і в результаті його функціонування можуть змінюватися. Вивчення статичних станів утворень і структур механізму, які безперервно змінюються, призводить до зменшення обсягу знань про нього як цілісне утворення.

Кожному етапу розвитку суспільства і держави відповідає своя система правових стимулів, обумовлена матеріальними і соціально-культурними умовами життя. Зміна матеріальних і соціально-культурних умов життєдіяльності суспільства призводить до модифікації інститутів правового стимулу. Це може виражатися у появі нових видів стимулів, зникненні застарілих, наповненні їх новим змістом, що відображає специфіку державного та суспільного життя.

Отже, недоцільно зводити поняття механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства лише до розуміння його у межах інструментальної теорії як засобу впливу на громадянське суспільство. Системний аналіз механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства дозволяє досліджувати його з урахуванням суб'єкта створення норми права та суб'єкта правозастосування.

Список використаних джерел

1. Берченко Г.В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Берченко Григорій Валерійович; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 20 с.
2. Конституція Литовської Республіки [Електронний ресурс]. Режим доступу: // http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm.
3. Конституція Республіки Білорусь 1994 г. [Електронний ресурс]. Режим доступу: // <http://www.pravo.by/main.aspx>
4. Конституція Румунії [Електронний ресурс]. Режим доступу: // <http://www.uznal.org/constitution.php?text=Romania&language=r>
5. Конституція Болгарії. – Държавен вестник. – № 56 от 13 июля 1991 года.
6. Конституція Чехії [Електронний ресурс]. Режим доступу: // http://www.uznal.org/constitution.php?text=Czech_Republic&language=r
7. Конституція України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>
8. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>
9. Влазнев В.Н. Гражданское общество как предмет конституционно-правового исследования : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 2002. – С. 3.
10. Валентинов А., Ларько О. Все горе планеты от большого ума // Российская газета. – 2000. – 15 ноября.
11. Алексеев С.С. Общая теория права : Курс в 2 т. – М., 1982. – Т. 2 – С. 310–312.
12. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 106.
13. Казимчук В.П. Право и социология. – М., 1973. – С. 69.

14. Алексеев С.С. Общая теория права : Курс в 2 т. – М., 1982. – Т. 2. – С. 15.

15. С.П. Нарикова Системный подход к исследованию механизма правового регулирования. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 2006. – 180 с.

Лотюк О.С. Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства

У статті досліджено механізм конституційно-правового регулювання громадянського суспільства. Зроблено висновок про недоцільність використання поняття такого механізму лише в якості засобу впливу на суспільні відносини. Пояснено необхідність системного аналізу механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства з урахуванням суб'єкта створення норми права та суб'єкта правозастосування.

Ключові слова: механізм конституційно-правового регулювання, механізм правового регулювання, громадянське суспільство.

Лотюк О.С. Особенности механизма конституционно-правового регулирования гражданского общества

В статье исследовано механізм конституційно-правового регулювання громадянського суспільства. Сделан вывод о нецелесообразности использования понятия такого механизма только в качестве средства воздействия на общественные отношения. Объяснено необходимость системного анализа механизма конституційно-правового регулювання громадянського суспільства с учетом субъекта создания нормы права и субъекта правоприменения.

Ключевые слова: механизм конституційно-правового регулювання, механизм правового регулювання, гражданское общество.

Lotyuk O.S. Features of the constitutional and legal regulation of civil society

The article examines the mechanism of constitutional and legal regulation of civil society. The conclusion of unreasonableness narrowing the concept of such a mechanism only as a means of understanding his impact on social relations. Discusses the need for systematic analysis of the mechanism of constitutional and legal regulation of civil society in view with consideration of the subject the creation of the rule of law and the subject enforcement.

Key words: mechanism of constitutional and legal regulation mechanism of legal regulation of civil society.